

УДК 398.3/4(497.6)
61:398(497.6)

Данка Вишекруна

НАРОДНА МЕДИЦИНА У ПОДВЕЛЕЖЈУ КОД МОСТАРА

Подвележе, не би те волила,
да се нисам у теби родила.

(Ганга из *Подвележа*)¹

До неких сазнања из области народне медицине дошла сам у планинском Подвележју (недалеко од Мостара, градског средишта Херцеговине)². Ту се и почетком 80. година 20. века чувао традиционалан живот (рад, култура) па ни бајаличка пракса (бајања) није била сасвим запостављана³.

¹ Ганге су чобанске пјесме. *Утроје се пјевају*. (Подвелешци знају и за *набрајалице* и *бећарце*.) Иначе, Подвелешке *ганге* су – као у *Шкуторији* (западна Херцеговина) – од два стиха која се на крају римују. Али имају своју посебност (*кајду*) – *мало више се отегнуто пјевају*.

Гангу из поднасловa Салко Фериз тумачи *по оној народној: родна груди најмилија*. Уз то, из те ганге је јасно да је народ користио изразе *Подвележ*, у *Подвележ*...! Као у ганги: *Подвележе, моје драго мјесто, што ја брзо у теби израсто* и *набрајалици: Подвележе, у цара те нема; само си ми мало маханито јер у теби живе воде нема*. (Записао С. Фериз.)

Назив Подвележ(је) је словенски, српски. Оно лежи, пружа се под великом (планином) која такође лежи, пружа се: Вележ, то јест вел(ика) и леж(и).

² О Подвележју: Твртко Канаџ, Подвележје и Подвелешци, Научно друштво Н.Р. Босне и Херцеговине, Дјела, књига 6, Сарајево 1955.

³ Рат (1992–1995) тај „немили брат каиновог кова“ упропастио је и Подвележ(је), економски и културно. Подвелешци, који су живели од свог рада, првенствено сточарства и „државне службе“ у Мостару, сада животаре у Подвележју. Неки су и расељена лица и избеглице у Мостару и даље. Тако је и Салко Ериз од 1992. године са породицом у Мостару, као расељено лице. До рата, Подвелешци су ишли *љети* са стоком (махом) на Бјелашницу, (мање) на Височицу и Црвањ. Говорило се да *иду; пртљају у планину*; једни друге су (у селу) питали: *Ка ћемо (пртљати) у планину*, а на планини: *Ка ћемо у село*. (*Пртљага се стављала у хараре – вреће*.) Одлазило се *почетком јуна; враћало крајем 9 мјесеца*).

На планинама су *љетовали*, имали *колибе* (зидови камени, а даска, шимла, букова одгоре). Остали сточари су их називали *Хумњацима*. Рекли би: *Ето Хумњака; Одоше Хумњаци* – зато што *зими се пасло у Хумнини – зимске траве...*

Тема овог рада су управо таква народна знања – методе лечења које скоро без изузетка укључују басме, магијске речи/реченице (једино познате бајалицама, особама које се бајањима баве) и узроци болести (бића, силе) од којих бајалице лече⁴.

„Подвелешка бајања“ припадају балканској, јужнословенској традицији. Томе их опредељују језик и садржај басама, њихова грађа (структура), правила на којима су засноване, начини како их бајалице користе и др. Утицаји ислама, вере Подвележаца, накнадни су и селективни⁵.

Кључне речи: *бајање, бајалица, учин, урок, вештица, ђаво, џин, тисово дрво, запис, дова, поганица, страва, загасивање*⁶.

У рату је Подвележје било зона сукоба. Расељавање Подвележаца а затим разарање села почели су половином јуна 1992. Повратак је кренуо у пролеће 1995. Само, више нема стада, нема чобана, нема пјесме – ганге. У рату је, тако, страдала и њихова традиционална народна култура. Али и „савремена“ коју су и поред географске изолованости ипак прихватили из градске средине, првенствено мостарске. Иначе, поремећај „традиционалне свести“ њено гушење и губљење, судбина је ратом захваћених људи и крајева: *Обичаји, пјесме...* скрајнути су, сведени на јавне манифестације културно-уметничких друштава. О прекиду „реда и рада“ сведочи Салко и личним примером: *Нисам ја, Данка, више онај стари... Све је другачије – има неки имици*. (Имици – нова мантра на теренима где је рат прокрчио пут глобализацији!) Салко је написао и песму о манипулисању народом од стране политичара, о узалудности наде, коју они стално подгревају, да ће бити боље: „*Доли, у долове, доливају воду. А гори, гора гори ватром. Зато кукавица кукавна кука*“.

⁴ Бајања у Подвележју нису публикована те сам након истраживања бајаличке праксе у Бротњу помислила да се подаци те врсте можда могу прикупити и тамо. Потврдио ми је то Салко Фериз, рођен (1942), тада настањен у подвелешком селу Свињарина. Салко је договорио моје посете Подвележју код лица која су на његову молбу пристала да ме приме. Мада је њихов пристанак последица и доступности савремене медицинске праксе и Подвелешцима, чиме је бајаличко знање добило „замену“. Ипак и даље се о бајањима не без задршке причало што је и код самог „записивача“ (лични осећај) стварало нелагодност због „ступања у забран“. Отуда се неки описи лечења не могу сматрати целовитим, док нека понављања, изношења више варијанти, последица су различитих сведочења и међусобно се допуњавају. Пропусти у редоследу, пак, који се ту и тамо појављују при опису бајаличког чина могу се превазићи објављеним подацима са других терена (нпр. из литературе коју у овој напомени наводим), јер бајаличка пракса подлеже одређеним правилима.

О народној медицини (и ветерини), укључујући и бајања: Радмила Филиповић – Фабијанић, *Народна медицина Источне Херцеговине*, ГЗМ, етнологија, н.с. св. 23, Сарајево 1968, 35-76; Раде Ракита, *Народна вјерованја у предјелу Јањ, везана за човјеков живот и рад и његов поглед на свијет*, ГЗМ, етнологија, нова серија, св. 26, Сарајево, 1971, 39 – 83; Радмила Фабијанић, *Народна медицина становништва Дервенте с околином*, ГЗМ, етнологија, нова серија, св. 30-31, Сарајево, 1978. 89-104; Иста, *Народна медицина Дрежњака*, ГЗМ, етнологија, нова серија, свеска 37, Сарајево, 1982, 33-45; Љубинко Раденковић, *Народна бајања код Јужних Словена*, Балканолошки институт САНУ, Просвета, Београд, 1996.

⁵ По народном предању за које зна С. Фериз, Подвелешци су потомци *богумила*. У својој, подвелешкој изолацији нашли су мир те су били *посјеђење уточниште богумилства!* (*Богумилима је био наклоњен и херцег Стјепан.*)

⁶ За стране речи чији се преводи не дају у тексту а које потичу махом из персијског, грчког, арапског, турског: Абдулах Шкаљић, *Turcizmi u srpskohrvatskom*, Сарајево, 1973

Увод

У подвелешким селима, од седам колико их има, теренски сам истраживала Свињарину, Доњи Кружањ и Мали Бањ До. Занимала су ме прастара, наслеђена знања из народне медицине позната као бајања а не и умећа народних лекара званих травари⁷.

Због „посебности“ теме казивачи (информанти), једини извори података, нису наведени. Изузетак је Хуснић (Селимова) Хата, бајалица и Малог Бањ Дола која није била против именовања⁸. (У Подвележју жене представљају по мужу, као у заједничкој нам прошлости.) Ипак, у свим случајевима казивања су (по могућности) дословно наведена јер је циљ да се бајања што изворније прикажу. Реконструкција бајања и осталог с њима у вези ограничено је на истраживани терен и једино је опредељење аутора. (Отуда „толико“ управног говора, датог италиком)⁹.

Приликом припреме рада за објављивање (2006-2007, двадесетак година након теренских истраживања) драгоцене податке (неке допуне и појашњења) доставили су ми Салко Фериз, бивши колега из Музеја Херцеговине, и Ратко Пејановић, потпредседник „Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ у Мостару, што се из даљег сазнаје.

Како и зашто се постаје бајалица

Лечење бајањем научна медицина не признаје, смешта у домен магије. Њиме се баве махом лица женског пола – бајалице, како их и у Подвележју називају. (*Бајалице су жене које бају.*) Чешће него бајалица каже се *она баје*, а при посети оброте јој се: *Ти бајеш...* и укажу на проблем. Или јој се оброте по имену. Тако и упућују једни друге: *Иђи Хати, нек ти баје*. Хата је актуелна бајалица. Отворена и срдачна није се „штедела у казивању“. Она баје само за људе, не за *мал* (*хајван, стоку*).

⁷ Народне лекаре не приличи називати докторима, хећимима који су учени људи.

⁸ Једна махала (заселак) у Свињарини носи назив Свињарина, по предању по неким свинама. (*Свине су коци од храстовине за грозђе.*)

Назив села Бањ Дола у номинативу је Бањ До.

⁹ Италиком су дати дословни наводи са терена. Иначе, у Подвележју, као и у целој Босни и Херцеговини, рат (1992 – 1995) је поделио, отуђио, преименовао српскохрватски језик у *босански*. Тако део бивше југословенске Републике Босне и Херцеговине припада Федерацији Босне и Херцеговине и говори босанским (Бошњаци, бивши Муслимани у Другој Југославији) односно хрватским (Хрвати) док део који припада Србима у Републици Српској говори српским језиком.

Хрватски и босански језици су у ствари преименовани српски језик (као раније заједничка им *глаголица* па *босанчица*) уз подразумевајуће дијалекатске и „месне“ особености. У Херцеговини те разлике, пре и логичније, квалификују га за „херцеговачки“ а не „босански“!

Осим жена бајали су и мушкарци. *Мушкарац то ради ретко. Данас Мехота баје; Мехо, у Горњем Кружњу. (Само, неће да призна.)*

За мушкарке који бају ни у Подвележју нема заједничког назива, нпр. бајач, што упућује на претпоставку да су та (ексклузивна) знања мушкарци примили накнадно, од превласти патријархалног над матријархалним уређењем (породице, рода, племена). Могуће и да је ранији назив врач забрављен, потиснут! Ипак, тиме се не искључује прво.

У време када су прикупљани подаци постојала је СР Југославија и бесплатна лекарска помоћ те је логично што су народна медицина и ветерина (а нарочито разне празноверице, сујеверице) били сасвим или делом скрајнути, потиснути. (Уосталом, све чему се нађе замена бива превазиђено, заостало...) Зато су се познаваоци тих знања, умећа њима користили тако-рећи у „илегали“. На већину се односи: *Тешко је на то наговорити. Нерадо ради. Не да јој род. Данас неко вјерује да то помаже, а неко не. Мушкарци руже жене које бају. Мужеви не вјерују.* Раније је било сасвим другачије: *Радило се то. То је све при невољи и рађено. Кад заболи, човјек тражи свађе илада, лијека. (Илад, илац, лијек.) Мада, није за сигурно. Ако помогне добро је. Ако не, никакав зијан (штета) од тога. (По народној, једино од смрти нема лијека.)* Управо такво стање омогућило је „ово бележење“: док су травари, бајалице били без конкуренције научне медицине (хећима, доктора) своја знања нису откривали никоме осим кад желе да их пренесу, предају. Овако, „поделили“ су их са мном (мада уз извесна ограничења) и уз уверавања да се тиме документује прошлост у којој је „избор“ диктирала моћ спознаје, тумачење света наслеђено од претходних генерација и стечена искуством појединаца унутар мање-више затворених целина (село, околна села...).

* * *

Бајање се и даље преноси попут осталих народних знања усмено, од уста до уста: *То је предање. Родица родицу научи.* Каже се: *Примила/о од Фатиме, Мехе, Мује...*

Заинтересована особа се обрати бајалици којој је блиска: *Ако би имала жељу радити би л ти то мени казала? Нек остане на некоме.* Или, чешће, преда се оној/оном кога одабере бајалица или мушкарац који баје: *Бабо пренесе знање на своју снаху. (А она на свог сина.) Бабо, домаћин, отац, старјешина куће, предаје невјестам(а). Која хоће...* (Пример из Малог Бањ Дола.)

Опште је правило да нека жена пробаје (почне да баје) кад јој нека жена рекне. *Кад је шћела скинут са себе – обично, око 60-70 година...: Бајалице предају знање кад осете да то њима уди: Не море саставит уста ако није снажна. Зијева, зине, загрца, мучи се.* Замену, дакле, тражи кад

остари, онемоћа, физички и психички. И „замена“ има „неке“ године: *Мало да сазри – од преко 30 година.*

Будућа бајалица прихвата бајаличко звање и знање из религијских убеђења: *предузимају од доста побожности.* Али, искрене су бајалице и корисници њихових услуга јер не искључују ни материјалне разлоге: *Било и интереса. Бједан живот. Уз то, бајалице су биле популарне као љекари – част то знати.* Зато и нису журиле са одавањем тајне: *Као прије што су се крили занати тако и оне не желе да кажу, саопште*¹⁰. *Неће шапат, молитву открит; оне то крију, скривају.* Веома битно је (двојно, супротно) мишљење које влада о природи бајања и лицима која се њиме баве: *Да су то шејтанска посла, да она (бајалица) сарађује са тим невидљивим – ђаволима.* Чак, њена веза са тим је битна а не текст (басма коју шапће, којом баје). И то се уклапа у општецивизацијску представу о улози шамана, врача. Или, схватање о „вишем пореклу“ њиховог знања, дара: *Од Бога је то научила.* (Тако се мисли и о бајалицама из Бротња, са друге, западне стране Неретве, које под утицајем хришћанства имају заједнички назив *моле, молибоге, богомоље*).

У време бележења ових података бајалице нису имале некадашњи углед: *Бајањем су се бавиле жене, мало, вако, сиромашније.*

Плаћање не подразумева давање новца: *Носе поклон бајалици и жени која салијева, саљева. Да се њој или ђеци: чорапе, вуне, воће – за појести; дјеци јој дала, у намирницама – воћа, претежно, сада купиш. (Ретко паре се дају за заварчивање.)*

До распада племенског система и овладавања тржишних односа никакве услуге нису наплаћиване. Унутар села су једни друге помагали; заједништво је било чвршће: *Није наплаћивано. Никад. А сада има и тога.*

Једна бајалица тврди: *Ја то не радим; нема од тог ништа.* (Не прима ништа.) Остали „тумаче“: *Није јој тако за парам. И Хуснић није хтио љечити за динар. Али, шаку – презри духана, шећера... пеићеш (дар) – ситни дарови. Кад је успио, посебно дође поклон: Ево ти ово. Халал ти било. Од срца ти дајем – није да ти плаћам.* (Речима: халал, од срца, није да ти плаћам чува се сећање на некадашње односе – испомагање сељана, бесплатне услуге које су међусобно чинили.)

¹⁰Занати су ткање, плетење, вез(ење), израда посуђа од дрвета, столарство, земљорадња. Нарочито се пуно везло зехом, гајтаном и вуном по домаћем сукну отканом у двије нити и раши у четири нити. (И сукно и раши су послуже ткања ваљани...)

Узроци болести и лечење

Интерне болести су психички и нервни поремећаји за које се не знају реални узроци па се приписују злим људима оба пола који натуре, набаце такозване *набаце*, или су казна којом мистична бића опомињу, кажњавају људе због пропуста, неуказане пажње, непоштовања забрана. Значи, болести долазе и од неких сила, бића посебних, надљудских, натприродних моћи: демона, полудемона, вештица који *учине, урекну те!* У Подвележју су то *ђаволи – шејтани, џини, вјештице*. Они су увијек у *јату, у клапи*.

– Уроци

Уриче се речима чуђења или похвале, погледом. Често и ненамерно. Зато су старији учили млађе да се *не ваља ничем чудит и завидит*. Урекне се неко/нешто необично, чудно, лепо. На пример, *кад неко има косу велику, дугачку: Хеј, ну, оне косе! Добре косе! А косе, колика је*. Или: *А, види косе! Колика је коса! А кад стави нешто чудно у косу, уплете бјело... Уплетала кануру из гуња у косу. Канура, од пређе, дебела нит која се користи за потку. Ишчупа се из старог гуња ради урока – заштите скретањем погледа урокљивих очију: Ну, што ће јој оно онђе. Ну, налет је било шта ј оно коси радила*. Или: *А види јој то, шта ће јој ту?*

Од урока се штити и неким металним предметом. Најдоступнији је новац. Уопште, метал „сам по себи“ као редак, скуп, отпоран материјал и без претходних „обрада“ (мађијских радњи) има снагу, моћ. Посебно се штите мала, млада, слаба бића – деца: *Бакар на нас, да се превеже новац бакрени; ја у бешику, ја на пасић. (Пасић начиниш. Вукоједине јамиш – вуне од бравчета које је вук растрго – и оплетеш (пасић)*. Наведени предмети скрећу на себе поглед урокљивих очију.

Тек рођено дете, новорођенче је најосетљивије: *Нагараве, намрче дјете: Мало на челу, на носу мало. Првих десетак дана долазе да га виде*. Може га урећи самим погледом, најчешће ненамерно. Зато ваља рећи: *Машала, не било му завидости*. Мантра/формула „машала“ заједничка је трима верама у Босни и Херцеговини.

– Учини, сихири

Учин, нешто што се учини, стави, подметне – неки предмет(и). *Људи налазе сихири, а сваки (учин) намеће ти болест, умно те поремети*.

Хоџа има моћ да открије учине и њихово дејство обеснажи, поништи: *Хоџа каже: Обори праг и наћеш то и то. И то покрени отале. И рекне што*

даље с тим да ради... Подвелешци према прагу изражавају поштивање: *Не треба га газити! И врата на кући су ниска да би се ко улази поклонио! Да не иде бахато!*

– Шејтани, ђаволи

Шејтани су невидљива бића која човјека наводе на зло.

То им је посо. Они имају моћ да се претварају у свашта – у кокош, у вука... Нико их није видео; не могу се ни видјети јер су невидљиви.

– Џини, џинска софра

Џини су људи; не виде се; замишљају се. Њима су сродни ђаволи: Џини и шејтани су сродни, једна клана. Мало се раздвајају.

Будући невидљиви на њих, ненамерно, нагази, наиђе човек, животиња: Џини су неђе, да једу, да се одмарају распртљали... И животиња је наишла и покварила ћеиф; животиња наступила; нагази животиња, иксан... То је намјештено да хајван страда – разболи се. И то је нешто од најопаснијих удеса што постоји: Охмуд наиђе и – буде уништен. Таква, забрањена (табуисана) места су опасна и за људе: *Не да ти Бог наступи. Неки човјек, у огради, простро огрњач, и леготу*¹¹. Није знао да се на том мјесту окупљају џини. Од тога је добио несвјестичу и грчеве. Отишао доктору и доктор све испитиво, сви налази добри. Али, њему није добро. Отишао хоџи, хоџа расклопио своје књиге. И каже хоџа, лепо, да је ту и ту у огради... све каже – да је то наметнуто за то и то, ал на њега дјеловало. Направио хоџа записе. Али се појави... Сад је жесато – страда... Хоџи, под хитно поново оде, и хоџа каже само ти је спас код хоџа. (Да иде даље, да од других хоџа тражи лијек.) И тај човјек нашао лијек код других хоџа.

Бол изазван „нагазом“ је изузетно јак, неподношљив. Истиче се пример жене којој је бол кренуо од палца у десне ноге: поћи из палца, гори... Присутни, народ, стисне, не дају мимо кољена да прође. Ако прође занесвисти се ... Када су отишли хоџи он је рекао: Она је тријебила ливаду. (Куке, камења, бацала с коснице)¹². Ако не буде умрла док записи не дођу...

Постоји уверење (реликт) од пре појаве „конкуреније“ у виду званичних представника монотеистичких религија (попова, хоџа) те заступника научне медицине, дакле из времена народних врачева, исцелитеља, да они

¹¹ Огрњач је струка тј. вулена тканина – аршин широка, два аршина дуга која, док је нова, служи чобанима – ко за стоком иђе. Кад је мало старији, прокишњава, онда је покривач, а кад је још старији простирач, гуњина!

¹² Косница је ливада, ледина, чапра, њива.

тј. врачевати, сада бајалице, могу да чине и добро и зло. Пример је следећи: Хоџа који је правио записе, за „нападаче“ је надри хоџа, за „бранитеље“ није: Није. Дина ми! (Нападаци остају при своме: Ко вјерује у бога то не ради.) Дакле, о том хоџи се прича како је и свом сестрићу кад је изразио сумњу у његову моћ да може и саставити, скупити и рашћерати цине рекао: Могу те напухат, да се надмеш, да пукнеш. После је сестрић (о свом даици, ујаку) причо: Надо сам се ко брдо. (Кад га је он напухо.)

Иначе, *само људи (хоџе) који раде о томе виде цине. Друге хоџе, које не раде о томе, не виде.* (Схватање о изузетности лица која се баве магијом.)

– Вјештице

Зле људе, оба пола, који наносе зло својим ближњим, називају *вјештицама и вјешцима*. И, можда необично, сматрају да је *вјештаца* било *гори од вјештица*. Ваљда зато *вјештаца* је *врло мало било*. О њиховом делању кажу: *Вјештац баци буну међу момке и дјевојке: Посвађа и – с једним иђе, други се намеће...* А вештица, *даће ти филџан кахве или колач поједеш и – урадиш што она хоће.*

Вештица има моћ преобраћања у вука и муху: *Она се створи у вука; у тор сваку ноћ иђе; најбоље оде (уграби, однесе). Ако убијеш вука, кад ујутро – та и та жена умрла. И више никад у њега вук у тор.* (У Бротњу постоји предање да се *иђер ерџега Шћепана притварала у вука и клала ајван*)¹³.

Женама, а не мушкарцима, придаје се моћ преобраћања у вука што врло вероватно датира из доба матријархата: женка, вучица тотемски предак и заштитник. Примера ради, Ромула и Рема је пронашла, нахранила и збринула вучица и тиме спасла од сигурне смрти! У патријархату вучицу замењује вук, а са хришћанством он бива сатанизован давањем његовог лика – вештици!

Вештица се „позна“: *Зна се да је вјештица ако лежи на Јурјев (6. мај), Стари Јурјев. А на Млади (Јурјев) се разболи (23. април).* (Муслимани у Подвележју обележавају Јурјев када и православни Ђурђевдан (6. мај). За њих, као и припаднике обе хришћанске цркве, међудневице су посебно „осјетљиви“ периоди. Осим *између Јурјева и између Госпојина, Божића*).

Наведено уз следеће примере указује да се победом нове, званичне, монотеистичке религије над старом, народном, све претходно означено као многобожачко, паганско настојало обезвредити. Требало је убрзати и олакшати прихватање нове „философије живота“ – тумачења света тиме што би старе идеје, бића, симболе потиснули нови. Зато је и за вештице погубан управо Свети Јурај/Ђурађ. Иако су оне као негативне силе/бића и пре хришћанства страдале у пролеће када је светковинама обележавано рађање

¹³Данка Ивић, *Обичаји и вјеровања у вези са здрављем и болестима стоке у Бротњу, Херцеговина* број 3, Мостар 1983.

живота, његова победа над злом тј. зимом (смрти). Само, и поред настојања хришћанства, које је на овим просторима претходило исламу, присвојени „датуми“ нису „очишћени од погани“. Тиме нове религије (хришћанство, ислам) нису нову „посуду“ испуниле, од дна до врха, новим „садржајем“: веровањима и обичајима. Прехришћанско и преисламско наслеђе толико „дубоко и свеобухватно“ није могло у потпуности бити надомештено већ само (делимично) „преобликовано“ искоришћено, надограђено. (Доказ да из нечег настаје нешто!)

Како и од чега бајалица лечи

Услуге бајалица су доступне свима, пружају се свакоме, без обзира на веру. И Подвелешци одлазе код иноверних – *православни и католика*. (Они у прошлости нису користили изразе *ришћани* и *кришћани* као православни и римокатолици у Босни и Херцеговини.)

За помоћ оболелом најчешће се обраћају њихови укућани. Посебно кад је у питању мушко: *Обично умјесто обољелог оде неко из његовог рода; скоро увијек нека женска особа: невјеста, жена, кћер*. Она опише симптоме болести (начине испољавања), шта, где и како боли.

Кад се показује обољело мјесто каже се: Овдје је/га глухо било забољело. На то бајалица: Бога ми, могла би бити поганица. Погледаћу да није моја. Или: Да опробам ја. Можда је она и моја. Бајалица воли рећи: моја ти је. (Односи се на поганицу, најчешћу дијагнозу!) Или: Има поганице, али није моја. (Ради,баје ал је не мучи. Кад трефи на своју има проблема).

* * *

Има болести из домена бајалица за које су, осим речи (басама) и бајаличке вештине (унутрашњег „набоја“ тј. психофизичког стања бајалице) потребне неке предрадње којим се обави пренос (трансфер) сила природе на бајалицу. Такво је заварчивање.

– Заварчивање

Заварчивањем се љече људи и стока (*мал, хајван*) само кад је болест видљива. *Заварчује се кад се појави упала, кад има отеклину – отеклине, разне: на врату (оболи грло, крајници)... Не чир, једино док је црвеница, док*

отиче. Ако застари нема помоћи. Одмах треба заварчити. Док није узело ма – иди тој жени да ти заварчи.

Обично су жене заварчивале... Било је и мушкарца који су то чинили. То су били чобани. Јер, ако је у том свјету мора знати како да лијечи стоку. (Он је примомно што од жена: плео чораве. Само, извикивали су оног ко је музо овце и краве!).

Заварчити, заварчати. То је дио врачања. Жена која то ради заварчује: Прстом заварчује грло. Да би током године могла заварчивати морала је између Јурјева или Госпојина пронаћи црног пужа без куће, голаћа, и повући кажипрстом низ тело (пужа) говорећи: Сту натраг, не знало ти се за траг. (Најприје пљуне, онда „сту“ низ њега.) Тако трипут узастопно пљуне и додирне, на пример, рогове: Повлачи у размацима док пуж пусти пипке, рогове. Чека да се појаве.

Заварчивало се осим кажипрстом и неким другим прстом/има: су два прста, су три прста. Међу Јуревима, кад пропузе црни пуж. Сретне га и притули му се. На тај начин бајалица обави пренос магијске енергије с пужа на прст/е да тим прстом/прстима има моћ да лечи, заварчује: Онда велика фајда има на томе прсту. (То ради једанпут у години и може сто пута љечити за ту једну годину!)

Заварчује се на више (сличних) начина.

– Болесна животиња се доведе до камена живца. Онда та жена кажипрстом направи три круга, око болесног места, наопослен и говори: Сту натраг. Затим благо пљуне на врх кажипрста: Пту у живац, у камен, сту натраг. (Не мора да говори.) И то чини трипут. Три пута три све укупно 9 пута.

– Дође живцу, непокретном камену, и трипут око оне отеклине кружи, наопослен, с прстом, и шапће молитвицу на, једанпут, дотакне у камен, у живац, су два или су три прста. (Три прста, па од камен 2-3 пут, јер се су три прста пуж дотиче међу Јуревим и међу Госпојинам.)

Неке су изричите: Три прста, три пута припљунут, дотаћи болно мјесто, дотаћи камен. Све то три пута. Или другим речима: Трипут припљунут – трипут пљуне у камен: Сту на се. Сту натраг не знало ти се за траг. Сту на се. Од Бога дерман а од тог илад. (Дерман, илад, илац су лек, помоћ.) Пљуне мало и у живац камен додирне. Прстом трипут (у болно мјесто) и у живац камен трипут. Дакле, дотиче се једним, два или три прста, или с кажипрстом.

Једноставнији поступци заварчивања:

– Жена што заварчива набере 9 врхова жаре (коприве) и нажари болесно виме болној животињи. Ништа више. Сву жару састави, и нажари и – не говори ништа.

– Руком, десном, сви 5 прста састане и наопослен обађе и пухне мало. Девет пута обнесе, и трипут пухне, и у камен трипут грухне и каже: Усту натраг, не знало за траг. Онда нажари.

– *За бол вимена, поред заварчивања, и: Убере 9 струка жаре и на сваки струк научи по једну суру – 9 струка, 9 сура. Суре су исте. Јамиш жару, научиш, и обађеш наопослен око тога (болесног вимена), и нажараш и – у тли бацши.*

Ако не преболи од овог нешто друго тражи. На пример код болести вимена – виме се крави и овци опере сапуном којим се мртвац окупо.

Заварчивање се могло поновити више пута али у више дана. За један дан доста једанпут (одједном – три пута узастопно).

Осим заварчивања постојало је и *заваривање*. (Заварчивање је друго него заваривање.) При заваривању се користи *заваривач* а то је *аманет* – *прстен дат дјевојци* од стране момка као *зарука*.

Трипут пљуне у прстен и обноси око тога (што треба да излечи): Усту натраг, не знало ти се за траг: у небеске висине, у морске дубине, у земаљске ширине. (То каже трипут док обноси.)

– Загасивање, гашење угљевља

Загасује се људима и стоци да се сазна да ли су уречени, да ли је урок узрок њиховим тегобама. Загасивањем се уједно и лече.

Гашењем угљевља, у ствари, открива се да ли је узрок болести у уроку од очију којем су најподложнији људи, али и хајван због својих вредности (квалитета) или слабости (младост, неотпорност, осетљивост). Зато се првенствено загасује *јањцима, дјеци, цури финој. И ако је добар коњ, добра крава.*

Загасује се и *кад је благе крви. (Крв објача од 15 година.) Неки иксан има таку крв – слабу. Дође у теферич – онесвести се! Танке крви, слабуњав, малокрван.*

Загасује се и *ономе ко не може да заспи. И ономе кога боли глава – толико да – помутише се очи. Пипаш чело – није ти у реду... (Главобоља је и кад боли глава, помахнитат; глава заболи, исцјепат; пуче глава, за се не знам.)*

Иначе, *кад жена нема евлда, кад је нероткиња, (осим што јој се да запис), њој се загасује. Па јој материцу доводе (у ред). (Материца се поремети, поквари, покрути. Жене раде о томе. То је женски посао).*

За лице које загасује, гаси угљевље у води, каже се: *Она/он загасује. Излаз је, дакле, да се оде (махом) жени да јој баје – која загасује. Обрате јој се нпр: Ја у оне Зломушке попи каву. Оне јој очи, некаке, терс. Ај ти мени загаси. Пошто јој загаси испостави се – наудиле јој очи.*

О успешности лечења главобоље сведочи: *Пошље тога заспала ко кап. (Брзо, како кап кане, тако да заспе. И – умала здрава. Или: Нека жена јој загасила и отад је никад није забољела глава. Или: Глава бољела неку жену – вечито. Неки православни у Дубравама бајо. И кући од њега дошла здрава.*

(*Муслиманка отишла...*) (Један од бројних примера да се од памтивијека народ међусобно лечио и код иноверника који је молио по свом закону.)

Загаси се од очију: промјери га, урекне му... Уречени изгледа ко да си га у ватру бацио; запали се – ко тегоба... Загаси му па 24 сата се не буди (спава).

Урокљиве очи су чивт, туфахли (тухафли), разроке, терс, кроза ме шишају (очи), кроз иксана стреле, прострелише, баксузне. Зато (лице које загасива) намисли се на четири врсте очију, или на три, или, чак, на седам! Толико и угљена издвоји да ради: *Прво јами ћасу, нарочито бакрену, бакарну, маше јами и, на пример, седам угљена. Седам угљена на очи набаџи: црне, жуте, зелене, модре, плаве, шарене и – један за све.*

Или, четири угљена треба баџити на четворе очи: плаве, зелене, црне и шарене. Или, баџи три угљена на жуте, црне, зелене тј. плаве, црне, жуте.

Кад загасива, нпр, са три угљена онда око ћасе у којој је вода, три пута угљен обноси – од три угљевља сваки обноси, наопослен, наопосум (око ћасе). *И за то време моли се богу – преучи из Курана, на арапском, суру. Довољно је да учи једну суру, исту – Кулхувалаху сура – за трипут. Јер, брзо обноси.*

Или, другачије речено, након што узме (један) угљен помоћу маша, са огњишта, из шпорета или из посебне ћасе у коју се угљевље претходно стави, намјени га, на примјер на плаве очи, па га три пута обнесе око ћасе са водом и спусти (из маша) у ћасу, у воду. *Ако угљен не тоне на дно плаве очи нису наудиле. Који од четири угљена први потоне те су очи наудиле. Кад потоне угљен те очи су потопљене. Више немају снаге наудити. Ил их је смео шапат те богомоље. Ако ни један (не потоне) здрава си.*

Колико је поглед урокљивих очију опасан јасно је и из примера страдалих сватова (што је „опште место“ стереотип у народном предању): *Сватови тргли (крнули, пошли) и по дану наишли кроз село. И жена изашла, и први коњ који је ишио пао.– Дајте јаје неко. Донели два, три и он усто. (У чело лупио...) „Преведено“: Жена урокљивих очију силином свог погледа урекла је коња који је пао. Пришао је човек и подигао га бајањем и разбијањем јајета. (Бајао је принципом имитативне магије: истим или сличним се изазива исто или слично: као што се разбија ово јаје тако да се разбију сви учини који су коњу наудили.)*

Хајвану се загасује скоро исто као људима: Узме ћасу, бакрену, наспе воде, обичне. (У Подвележју нема живе воде.) У други метални суд узме жара, жераве, и маше (машице), оде до болесног хајванчета (и могла јој је, највероватније крави, прекрити главу само црвеном крпом!) онда подигне ћасу с водом хајванчету изнад главе и трипут, наопослен, у смјеру Сунца, направи круг (машама и жеравом) око ћасе и баџи комад жара у воду. То понови још двапут, са друга два угљена. (Сваки угљен обнесе трипут.) Затим јами воду и баџи преко хајванчета (тако чини и иксану) и прска по кланици, појати. (Појата или кланица је стаја за стоку: камени – зид, дрвена – грађа, покров – даска.) Вода употребљена при бајању се баџа: Баџи то преко себе

– на кућу, на стреху, по стрехи. (Неко на кокоши – али само кад саљева). Сматра се да је дио болести прешао у воду.

Загасивање се могло поновити и следећих дана. По три пута. Укупно девет пута.

Није важно код загасивања у које доба дана и ноћи се то ради и кад.

Поједине жене кад загасују, *говоре за себе, у себи, на арапском језику, нека поглавља из Кур ана: То чини која зна и која хоће. Није то обавезно. Нека не зна. А нека зна ал неће у то да улази. И та ништа не говори.*

– Саљевање, салијевање стравина

Док се од очију загаси, од наступа се саљева. Саливањем (олова) открива се да ли је узрок тегоба страх – *страва, стравина*. Тиме се и лечи.

У народу се, дакле, сматра да наступ узрокује болест звану *страва, стравина* у научној медицини позната као Ангор, Павор и сматра се за болест нервног система. Настаје услед шока изазваног страхом или изненађењем. Узроци су, значи, у оба случаја исти, само што их незванична медицина конкретизује и тиме што: *Животиња, иксан, крава наступила – ушла у простор који су запосели џини, сихири, ђаволи...*

Осим наступа – упада у забрањени простор, и други су узроци препадну, страху, страви: *Страва се добија од нападања. Препадне се од свачега: од иксана у ноћи, полети во да га прободу, препадне се вука, дивље свиње, међеда, човјека, змије, коња, краве... И не зна се од чега још: од ножа, пушке, аута. (У салитку се прикаже узрок страве.)*

Препадне се и ко је танке крви. У сну се препаднеш – нешто изађе на сан.

Влада уверење и да је недостатак жеље за храном узрокован стравом. За оног ко слабо једе каже се: *Бога ми, ти имаш стравине. Да она теби салије.*

Салијева се једино људима (не и хајвану) свих узраста и полова – само за једну болест, нервна болест – страва.

Има више начина салијевања/саљевања *страве/стравина*. Врло су слични.

По некима се и *заварује страва*, постоји и *заваривање страве*. Али око тога нема сагласности: *Не страве, већ струне.*

Стравара је жена која салијева, саљева *страву/стравину/ стравине*.

Није свака жена знала да добро саљева *страву*. Било је оних које су то добро чиниле – бољих у томе, па су код ње ишли: По два-трипут сали, и то престане, изиђе.

Страва се открива прво мјерењем концем дужине и ширине. Кад стравара каже хај, лежи, болесник легне, потрбушке, рашири руке и састави ноге. Та жена узме конач, било какав, и измјери дужину с врха главе на дно пете

и ширину – крајњи део прстију (распон руку). Те две дужине треба да су исте. Ако се не поклапају онда си се препо/ала: Колко будеш шири него дужа, толко имаи страве.

Што је страва већа, то је болесник у већој опасности.

Конац се послјије мјерења састави у гужву, ситно сјекиром исјече, на прагу, па се баци. Или наложи. Или да (коме је мерила) и каже јој да га растави на троје, и да ујутро, на ђусегију метне мало жига, и конац на жиге – $\frac{1}{3}$ конца, и кад буде горио дим увучеш у нос и у уста – накалиш се на то, за три јутра, трипут све укупно. Потом идеш к њој да ти саљева. (Неке не мјере кад саљевају стравине.)

Покаже ли се (мјерење висине и размака пружених руку) да има страве – ако је болестан, стравари се однесе олово. (Прије на један, два дана. Рокови нису важни. И пре пет дана. Није ни битно од чега је олово.) Претходно стравара затражи: *Донеси ти мени да ти ја научим.* Она она узми олово и – учи поглавље из Корана. Или на своје олово научи: *Има га, само јој даи своје кад дођеш.* (Прије саљевања неке жене не уче.)

Стравара саљева кад хоће. Од јутра до мрака. Може да саљева око подне, кад се сунце смирило, кад не иде ни доле ни горе – око 12 – кад је сјенка пала усправно. Али, битни су дани: уторак, петак, четвртак. На пример: *Трипут се саљева у три дана. Или у један дан: У уторак се саљева – за три уторка салит! Или два уторка и један четвртак.*

За саљевање она узме ћасу, бакрену, или чањак, насне воде $\frac{2}{3}$ (што дође око 1,5 л) узме старију кашику, у њу стави олово наднесе (кашику) над жиге, над ватру. (То чини на огњишту или у шпорету са отвореним вратима – мора бити на жару...) Преко оболелог, стави проверени заштитник, моћник (апотропејон) – црвена крпа: неки прекривач, марама црвене боје, кецеља црвена. Крпу баци на главу, па на руке, па на ноге. То стоји, ту се премјешта, за вријеме саљевања. Море салит и без болесног. Али ако је присутан/на седи доле, на поду, и кад јој чини над рукама, пруже се руке, мало се завали. Ноге су скупљене. Тада, уједно, сними јој врат и део груди.

Бајалица, дакле, држи ћасу у левој руци, а кашику с растопљеним оловом у десној (руци). Најпре ћасу држи над главом (изнад болесникове главе покривене црвеном крпом) и олово обноси. Док трипут обилази кашиком с оловом око ћасе моли се бугу по свом закону. И – што знаи! („Што знаш“ је басма коју бајалица не жели да ода.) Кад трећи пут кашику обнесе подигне је мало и баци олово у воду. Ако јаче пукне – пуче олово ко топ и разлети се. То – да муку иићера из главе.

Олово може и само једанпут обнети око ћасе: Узми олово (кашику у којој је олово) и обнеси једанпут окоо ћасе наопосун/наопослен. И за то вријеме преучи суру (арапску, једанпут). Тако бациш на главу олово и видиш какво је. Тако још двапут. (Укупно трипут за време сеансе.)

Болест се истерује од горе ка доле – од главе до пете.

Има још начина саливања страве: Пошто обави прво бацање олова – на главу, онда олово покупи и опет у ватру да се стопи и баци га на руке (изнад

руку) у ћасу: *Болесни пружи руке и она обнесе и баџи трипут олово на руке. Сад на ноге: Пружи ноге и (укупно) трипут обнесе и (укупно) трипут баџи олово на ноге. (Опет се олово покупи. Само ситне просуте мрвице не могу се покупити. То је нафака).* Затим пружи и ноге и руке и (бајалица) пребаци воду руком преко иксана (инсана). Тако трипут. И за то време гони, говори: *Изази страва из* (наведе име престрављене(ог)), *иђ у земљу а снага у* (наведе болесниково име). *Страва у земљу, а снага у живот. Што је остало воде у ћаси с њом покваси руку па* (престрављеној особи) *покваси – повлачи низ десну руку, па низ тело, до ножних прстију. Тако трипут с десне стране. И трипут с леве стране.*

Водом умије лице, врат и део груди. (С водом га умије, напије.)

То чини само једанпут, на крају. Или: Трипут пусти воду из каиџице – у њедра. И свукуд по тјелу. Трипут. И трипут попи воду из каиџице¹⁴.

Сваки пут кад салије остави каџику, сједне, све држећи ћасу у рукама, и веће комаде вади из ћасе, и прориче од чега је страва наступила. Кад се олово (салитак) удужи онда је то змија. Препала се од змије. Кад црно, црниње се створи, имаш страве у глави. Лоша страва се показива.

Некад, и двапут се змија покаже! (Увијек иста слика.) Или кад види салитак сличан вуку, онда, нпр: Сајо, (Саја, понародњено од Саима) препала си се од вука.

Кад нема страве покаже се ко свртак, равно, чисто и то је срце: Ево ти срца, немаш пуно страве. Ако је имаш немаш срца. Добро је ако у највећем комаду олова има једно срце. Ако јој види два срца – кад је трудна има два срца. Ако се ни једно срце не показује страва је велика.

Исто, ако је маховина велика по страви – велику траву има, добро се препала.

Прегледано меће у каџику и кад све види онда руком извади, покупи и најситније остатке олова са дна ћасе и ако су у већини у односу на оне веће, велике комаде, живјеће дуже болесник: Ако има доста сиће од олова доста ће живјети. То је нафака (јело, пиће одређено од бога човјеку за живота). Ти си нафакали. Дуг ти вијек. Или, каже, имаш нафаке. Е, бога ми, имаш доста нафаке. Не бој се за смрт, да ћеш умријет.

Остатак воде ће просути на мачку или кокош и/или неку другу животињу – нешто што је мање вредно. (Воду што салијева проспе на животињу на мачку.)

Ако саљева ђетету кад све угљење баџи у воду онда, само једанпут, попрска по ђетета образу – мало, водом, уми ђете– пошкropи по бешици. И Бога спомени. Затим пљусни и трипут пребаци мало руком преко њега и говори суру. Онда прели преко себе, и испред, и на стреху баџи. (Говори суру.) Том водом покваси главу. А остатак проспе на мачку или кокоши. Или воду проспе на чисто; не би ваљало на прљаво.

¹⁴ Две страве у флашу (једну) стави, а трећу – да је вода носи. Тако се неке бајалице реше страве.

Бајалица после саливања да салитак оболелом: Бајалица *покупи крупније комадиће олова, завеже у крпу и да ти да метнеш у њедра. И то донесе кући као што је и гужву донела.* (Подсетимо: Гужву донесе да је на жераву стави.) Салитак, дакле, узме, однесе кући, стави под узглавље и пошто ту, једну ноћ преспава, ујутро, рано, баци на раскршће. Другачије казано: Олово под главу, једну ноћ. И прије Сунца баци на раскрсницу четири пута. И стави један динар у то.

Са салитком се поступало и другачије:

– Салитак ставити под јастук. И преспаваће ту ноћ над том салитку. Устати прије Сунца, отићи на раскрсницу и (салитак) бацити преко себе. Онај ко узме на њега ће прећи страва.

– Салитке завити у крпу, и ставити пара, и на раскрсницу затрпати у песак.

– Олово метне под главу и ујутро, прије Сунца, ваља устат, јамит олово, однет под младу воћу и закопат.

– У 5.000 дин. зави олово, баци у шкрапу, руну или на раскршће.

Ако салитак ставља на прометно, видно место онда да привуче пажњу пролазника треба да га замота у шарену крпу – најбоље шарену. Ако има, биће добро, да стави неку џицу, са ланчићем. И то да мало вири из завежљаја.

Бајалица тј. стравара пати због страве која је у болеснику: Излази страва из човјека, а на стравари све што боли то се покаже, удари јој у главу, боли је стомак. Дакле, стравари тешко – изађе јој на сан његова болест. Нарочито посљедице су болне по оног/ону ко не умије добро да салијева. Онда му пређе.

Бајалице могу да чине и зло: Она салијева (и) ако јој није по табџату (ћуди, нарави, природи) море је (страву) вратити опет болесном – убеђење старо колико и бајање: онај који се бави тајним пословима (знањима) врач држи „кључеве добра и зла“.

Када је дубока, стара страва, болесном – тешко, јер страва дјелује. (Ни бајалица не спава двије ноћи...)

Прича се да је неки машиновођа избјегао судар али је послѣје тог случаја имо страву – осам мјесеци није заспо.

Још о саливању: У намери да се стекне што бољи увид у езотеријске методе лечења замолила сам Салка Фериза да овом раду приложи свој опис салијевања. Након што се мало и распитао... доставио је следеће:

Страва настане када се инсан од нечега уплаши, препане. Море то да буде од домаћих животиња: во, коњ, кржава, пас али најчешће то буде звијер: вук, међед, змија и слично.

Ако неко има страву, то се примијети на његовом лицу јер је блиједо; инсан слабо једе – посебно, скоро никако, масну и мрсну храну.

Инсан који има страву слабо (и) спава, сања ружне снове, бунца, често се буди, виче у сну. Када то виде укућани онда кажу море бит да ти имаш страву. Треба ти салити. Позове се особа која салијева страву (већином су

то биле старије жене): Зовну, позову ту жену да дође, или болесни инсан оде код ње.

Салијевање почне овако: Прво се хаста измјери концем. А мјерење се ради овако: Када легне потрбушке, састави ноге и рашири руке. Ако је инсан здрав дужина тијела и ширина су једнаке. Ако није тако онда има страве. (Конац се послје мјерења смота у гужву и – даље је као напред описано.) Бајалица, остатак воде ће просути на мачку, или кокош, или неку другу животињу – што је мање вриједно јер се вјеровало да се страва не лијечи него се само прегони са једне особе (инсана) на другу особу или животињу. (Посебно је важан закључак о неуништивости страве!)

– Поганица

Казивања о болестима почнимо најчешће дијагностицираном – поганицом. Именом поганица обухватају се акутни болови у било којем делу тела. Не знајући њене узроке народ је већином поистовећује с костобољом, реуматизмом (Rheumatismus): *Кад се осјећају реуматски болови, жигови, пробадања у костима – најчешће у руци, нози, глави, а бол се премјешта, онда је то поганица*

Поганицом у Подвележју означавају и неке друге интерне болести којима се, такође, не зна разлог, нити се, осим бајања, налази лек.

За неке поганица може бити и на оку. *И тада се зове метаљка. (Метаљка изгледа као мрњелица – ситна, као зрнце; оставља траг за собом и она мора да се заустави до црног – зјенице).*

На убој се море поганица наметнути. (Убој је ударац, модрица услед пада.)

Како се болест истог назива (поганица) различито испољава то не припада ресору сваке бајалице: *Треба 9 хећима. Јер има 9 врста поганице због које се баје; поганица је од 9 рука¹⁵. (По некима има реума 60 врста.)* Дакле, зато што се не зна која/чија поганица уди обољелом, лијек се тражи од бајалице до бајалице, све док се не наиђе на ону која лијечи од те поганице: *Болесник мора да тражи лијек и код девете бајалице јер му претходних 8 није помогло. Нису њихове; оне су то одмах изјавиле. Значи, свака бајалица има моћ да само једну, своју поганицу истјера. При том: Не ради нико исто – свако на свој начин. Ако не помогне ни девета – није поганица. Зато бајалица најприје испита да ли је поганица њезина: Онда се она насамо издвоји да види да л је њезина. (Неки тврде: Неће се издвојити.) Бог зна, моја му је. Није њезина, каже бајалица кад зна за другу бајалицу у близини, која, такође, помаже од „своје“ поганице. Али, код тешких случајева, кад бајалица*

¹⁵ И струне има од 9 руку, сматрају Подвелешци.

„води борбу“ са својом поганицом, кад се јако мучи, сама затражи помоћ друге бајалице: *Отиђи, нек ти и она проведе своје.*

Значи, бајалица препозна своју поганицу реакциом на њу: *Њезина је ако је ухвате муке. Кад је трепи њезина поганица изађе бол – она бајањем помогне.* „Осећа“ оболело место или предмет на који баје, који га замењује: *И јами чорап, капу или шта било од одјеће оболелог, и машима вуче низ чорап, одозгор, гони доле. За то вријеме говори, чати у себи (басму).* (*Чати, католички свјештеници чате мису. Избјегава се сличност ...*) При том, чим је почела низ чорапу гонити, и машима дирне по купусу, и у чорапе дирне, спонаду је зјевања, заштављивања – *отворена уста*¹⁶. А заинтересованом, болесном или оном ко је донео замену за њега (обично нешто од одеће), каже: *Бога ми, поганица ти је. Моја је.*

Бајалица лечи поступцима и предметима, па и бићима, потврђеним до-тадашњом праксом који највећим делом потичу из њене средине – лако су доступни. Бајањем им даје исцелитељску моћ: „мистични пуж“ неки предмети од метала, најчешће нож, маше тј. машице, биљке: росопад, жара... те „елементи од којих је свет саздан“: камен, земља, вода, ватра.

Она у руци држи нпр. маше, као што и хришћански свештеници (*попови*) чинодејствују крстом и/или другим симболом хришћанске вере, посвећености. Ипак, најчешће се „помаже“ *травом* (неком биљком). *На/у траву шапће* (тихо, скоро нечујно изговара бајалицу). У ствари *трава и маше* – то *заједно примакне устима. На њу (траву) се намоли, а машима гони болест.*

Кад ће да хукне у купус – мука. Онда маше које је држала у истој руци с купусом, *одмакне од уста, и мало низ чорап* (машима) повуче.

„Траву“ сама обезбеди: *Бајалица убере струк – 9 комада, листа неке зелене траве: купуса, козлаца, жаре* (по неким жару не) *или пазије, сложи у руку* нпр. *раштику* (купус) и *док машима притиште/притишће по њему* (болном месту или замени за оболелог тј. „биљегу“) *понекад хукне у то (траву) пред устима.*

Лице које баје (бави се хиљадугодишњим занатом врача, шамана), у једној фази „рада“ највишој, пресудној којом се таквим, тј. правим и дока-

¹⁶Данка Ивић, *Бајања и бајалице као дио етноветерине у Бротњу*, Херцеговина број 5, Мостар 1986, где се на страни 144 описује шамански занос бајалице – *моле која прозијева, зија, коју јами драг* (ухвати је драг, дрхтавица, као грозница). Она – *окриће* (окреће) *се, узноји се, иђу јој сузе на очи...* *Мучи се ко да је ђавли раскидују* (кидају месо), итд, итд.

Кад је реч о Бротњу занимљиво је истаћи да целу западну Херцеговину, па и део који гравитира Мостару, средњовековну жупу Бројно или Бротњу, православци и муслимани из источне Херцеговине (и грађани Мостара) називају *Шкуторија*. Чак и они сами, Херцеговци католици из „Шкуторије“ *када дође до неке међусобице* једни другим „пребацују“ да су *Шкутори*. *Свак гони од себе* да је Шкутор: *Тај назив је погрдан, понижавајући*. Они *гори* тврде за оне *доли* да су Шкутори. И обрнуто. (Шкуторима се замера да су *превртљивице!*) По „подвешкој верзији“ (С. Фериз) назив потиче од племена које се доселило из Скута (данашња Албанија) не зна се кад, пре 200, 300 или више година. (Придошлице из Скута су се разликовале од затечених становника западне Херцеговине...) По Ратку Пејановићу називи Шкутор(и), Шкутор(и), Шкуторија изведени су од речи *шкут, шкуц* у значењу *граничар*. Ратко тврди да су и Срби, православци (*ришћани*) из источне Херцеговине, најпре најближи, Невесињци, за *градску чељад* (Мостарце) – *Кунце!*

зује, пребаци се у неку другу стварност, у стање транса: *Хуче, хуче, зијева, зијева – све у траву, у купус. Муке је јамљају: сузе јој очи – сузе ударе, мучи се: заболи глава, страшно зијева, проћехује ко да је сањива док ради на чорapu.*

Жена која је присуствовала кад бајалица баје (на траву) изјавила је да не би радила, на тим мукама не би била... И сама бајалица се жали: *Уди ми, смета...*

Ако болесник осећа премештајућу (метастазичку) бол почев од кука (шљука) до гњата, до дна ноге онда бајалица повлачи машама од кука, низ бедру, низ гњат, до пете, до стопала. Зато, ако није лично присутан најбоље је донијети болесникове дуге гаће: Да Бог до (да) си донела гаће а не чорап, рекла је, јер би набајала већу површину.

Кад је пацијент присутан она поганицу гони са набајаним купусом; држи га у снопу и њиме повлачи низ ногу – од врха до дна (ноге). При том говори суру из Корана. (Новија, али ретка појава је да се басма замењује суром.)

Може и да купус једанпут обнесе, на једанпут превуче, па опет обнесе, па опет превуче, уз басму: *Бјежи, бјежи поганице у морске дубине, у небеске висине, у црвене стјене.*

Превлачењем она прећера (поганицу, бол) с једног на другог, озгор, доли тј. из оболелог. Или, по неким, бајалица болест оћера, прећера с једне на другу особу. Не само у морске дубине, у небеске висине, у пустињу...

Све наведено се обави за 10-15 минута.

Ако већ послјије првог покушаја (сеансе) болесник осети да је бол тргнуо доли, не враћа се гори, дође још двапут. (*Иде без обзира на побољшање.*)

Знак оздрављења је: *Поганица излази кад почне куцкати, гмизати испод ноката.* Ако, пак, пробада онда прети да се врати.

Бајање помогне кад поганица се гори не враћа. А ако се буду повраћали болови – нех мијења (бајалицу).

У случају да бајалица шаље набајани купус и чорап оболелом онда каже како да се употреби. *Купус се привије све одједанпут или трипут по три листа.* У првом случају стоји привијен 24 сата – два чела. (*Једно чело има 12 сати.*) У другом случају три чела (36 часова). *Привија се од вечери до ујутро, од ујутро до навечер – једну ноћ и један дан су два чела, а још једну ноћ три чела. Па се онда замјени. И трећи пут, са посљедња 3 листа. (... три пута по три листа.)*

У бајањима је битно шта, где, кад, како, у којем смеру... Купус се, нпр, окрене наопако да петелке стоје горе а врх листа доле. *Оно гори (врх) земљи. Јер не сме раст, не сме окренути горе, већ што је горе доле. (Бол силази са тог мјеста на прсте.)*

Једна „сеанса“ се може поновити – још двапут по 9 листа купуса. Али већ након прве посете болесник осети да се смирива бол, да не хода ко прије кад је неквије примала, каже особа која је три пута ишла Хати – често спомињаној бајалици у овом раду.

Како се изгони поганица из руке? – Молећи се божу на српско-хрватском бајалица је гони ножем, не мора машама. Нек је (само) гвоздени предмет. Присутни испружи руку а бајалица ножем који држи попречије, сјечивом окренутим доле, повлачи по руци од рамена до врх прстију. Трипут. Муштерија (болесник) дође још у два дана, по једанпут, и – преболи. Ако му утрне рука – изиђе поганица.

О делотворности народних лекара прича се како је нека жена дошла да тражи лијек за мужа обојелог од поганице. Кад је све добила, човјек који је бајао рекао јој је да дође с мужем да на њему баје. Она, знајући у каквом је стању рече: А кумим те богом како ће доћи кад не може изаћи. Он је одговорио: Кажи му да ће моћи. Прошло је три, пет, седам дана (казивач не зна тачно, али наводи бројеве који у народној традицији имају магијску моћ, снагу!) кад се помоли жена – води коња и он јаше на коњу. (Од првог бајања, без његовог присуства, стање се толико поправило – да није, не би се држало на коњу.) Кад су дошли онда му је бајо – руком и нешто изговарао на ногу. При том је нешто држао у руци, и тиме превлачио по нози – одгоре до доле – почев од кука до прста. Опет је дао траву коју су три чела привијали.

– Металка на оку

Металку на оку неки сматрају поганицом на оку. У ствари то је крв, мрена на оку. Или мрље које се навуку преко рожњаче (Conjunctivitis или Catharacta).

Металка, одакле пође, туда се враћа. Трипут се узастопно превлачи преко ока с неким предметом. Бајалица није именовала предмет али се након сазнало да је враћа с гујином – из ђубрета, из грудице (хрпе ђубрета). (Пуно гујина се извади.) Гујина – мала глиста; одма, након, фришко – тиме превуче. Или, с росопадом. Или с бјелим луком – сарансаком. (Три пута превуче гујине – сарансак уједе око.)

Бајалица је враћа и са свилом и са шпиглом, ковчом – на њој црвена, права свила – са њом (свиллом) дохвати... Било чиме да то ради повлачи с лева на десно, с десна на лево и с лева на десно. (Одједном три пута – за један дан трипут.) Понови то још неколико пута (дана); може и више од трипут (од три дана).

Струња, струњеж

Кад се човјек струн(њ)и – тегоба по струку – заболи стомак (желуд, желуцац, дроб). Да ли се неко струњио (има струнути желуцац) бајалица

испита тако што *стави прст на пупак: Упреш на пупак – боли жестоко. А ако ту куца – онда се није струњио. Ако ниже куца – помако је се ту, то мјесто боли кад га пипнеш – ко нож да закрха...*

Бајалице *дотјерују, догоне струњу* најпре масирањем, па „увлачењем желудца у отвор шољице или чаше“ при чему болесник мирује, лежи.

Ево шта је забележено:

Воду угри на гони – потрбуши, измасирај низ кичму: из бабине рупе, па доли. И састављају рукама и – на мјесту га (желудац) дотјерају. Другим речима: Одавлен од кичмене мождине га (струњеж) тражи док не куцне у прст. Или, опет исто: Од главе (бабине рупе, тј. врха врата, кичмене мождине) до дна леђа. И за плећем тару, лијевим. И по стомаку – зличица (врх стомака под ребрима) – и њу таре, полако. Прогњечи и на лјевој руци – обавезно протаре жлезду између кажипрста и палца лијеве руке. И уз руку, горе (масира). И стегне, свеже руку изнад лакта док утрне. Једну, две, три вечери. Она (бајалица) то исто ради и – среди. Болесник лежи наузначке. Не сме руку дизат нада се, већ се скупит, што боље. Једну ноћ привијено (намасти – крпу од уља) и стегне се.

Ваља и *распарити то мјесто* (где се стомак враћа) *стави 20 црта* тј. дрваца (може 10 црта), комадић хљеба где их забоду и онда ту, *на стомаку, зацрта, запали*, па их поклопи *филцаном или чашом*. Циљ је *да ту желудац дође, на своје мјесто. Треба да куца на пупку*. Зато се и пари – *под пару ће доћи* (желудац). *Повуче стомак у се филцан* и стомак се покупи под посуду, врати се на своје место.

Уместо црта (дрваца) може и: Кад је ствар готова, подмажи крпу – туру гради: *смотај мање платно у облику лопте; и то мети у филцан, и крпом свежи* (да се то учврсти, да не спадне).

Болесни – *лези на леву руку и скупи се мало*.

После кашику масла упржи, *попи силом, поједи*.

Спориш или куница – добро против струње. Воду стави да прокуха и стави да врије 5-6 минута. *Процједи у флашу. И пијеш на ште срца.*

Још о струњи

Као у случају страве, тако и ради потпунијег документовања струње наводим запис Салке Фериза:

Када боли стомак, трбух, дроб да би се сазнало да ли је (у питању) струња, болесна особа легне на леђа, прикупи ноге и састави кољена, (а) друга особа руком састављени прстију притисне пупак обољелом и ако под прстима осјети равномјерно куцање онда није струња. Али, ако нема куцања на пупку онда се та особа струнила.

(Након испитивања) *ови народни хећими су почињали (лечење) отприлике овако: Протаре се жлијезда између палца и кажипрста лијеве руке.*

Затим треба стегнути лијеву руку и тако (болесник) остаје да лежи док рука не утрне.

Ако и после тога бол не умине онда треба позвати особу која догони желуд. (У већини случајева то су радиле жене, али је било и мушкараца.)

Болесни(к)/хаста легне потрбушке; хећим почне са благом масажом иза лијевог плећа, онда низ кичму до слабина. Затим хаста легне наузачке, састави кољена и прикупи ноге. Хећим притисне једном руком пупак, а другом повлачи са свих страна до пупка. Тако настави са масажом док осјети куцање желуда на пупку. Онда треба направит туру: Узме се јаслук, рубац или било какав комад крпе па се савије у ваљкаст облик величине јабуке. Тура се стави на пупак. Затим се узме мушки пас или дјечији повој. Тим пасом се хаста умота тако да тура остане на пупку.

Када је желуд доћеран хаста треба да мирује неколико сати. Добро је да попије топал чај од кунице или срчаника.

Треба напоменути да код лијечења струње нема никакве молитве, дове. То је искључиво народна вјештина!

Остали начини лечења

– Тисовина

Пре појаве хоциних записа који имају исцелитељску моћ та моћ је придавана одређеним предметима из природе – „заштитницима“ (апотропејонима). Међу њима на јужнословенским просторима пре верске поделе на две хришћанске цркве и ислам, један од најпоштованијих, најмоћнијих била је тисовина: *Тисово дрво – заштита против вјештица. И зато, тисова штица, бар тисова штица се стави у бешику – шљеме више главе. (За шљеме и облук стави се штица. С њом се учврсти шљеме за облук на бешици, колијевци.)*

Парченце тисовине и у плетеницама – ако има добре.

О тисовини „причају бајке“: *Оро човјек са осам волова. И тог човјека који је ухватио у јарам 8 волова угледала је вјештица Она се, како јој и приличи, преобразила – утворила у нешто (да је нико не препозна) и кладилa се с пиревином да их ни пиревина/пирика, не може зауставити, омети у раду. (Вештица је знала да су тисове штице у тељигу.) Пиревина (је) рекла да их море заставит, а вјештица: Нећеш. Када су јарам и волови наишли на вјештицу и – прошли. Волове пиревина заставила. После је вештица „објаснила“ пиревини: Ја га зато нисам могла заставит: Тисове му штице биле у тељигу. (Не мере – јер су тисове штице...Јер је тисово дрво ко запис, ко хамајлија).*

– *Запис*

Запис, нешто што је записано, делује заштитно и исцељујуће. Хоџа од неколико харфа (слова) изводи. И забиљежи на хартију.

Запис, од свашта, и данас хоџе пишу. Од очију, од урока, од напасти – подбаци које узрокују учини, вјеиштице.

Од хоџе тражи запис да му ђетету не науде – урокљиве вране очи. Од враних уди свакоме. Мада зле очи могу бити и неке друге боје: шарене уде, црне урокљиве.

И код несанице: Кад неће да спава дјете хоџа да до два записа – у јастук и на дјете. (Запис носи око врата.) Али, пре спавања: Прво да се накади и – спава на мртво.

Хоџа да и три записа од којих један папир се запали (тима се накади), други иде у воду (из те воде се умије) а трећи се уишје у платно и носи на врату – малко на лијевој страни.

И кад нема ђеце 9 година. Хоџа има запис од тога. (Колико је у народној свијести Херцеговаца укорјењено прехришћанско и преисламско наслеђе јасно је и на примеру магијског/магичног броја девет.)

– *Дове и свете речи из Курана*

Подвелешци, осим басама, имају и дове (молитве) и суре (поглавља из Корана – Курана). Дове су исто што и молитвице за ришћане и кршћане, само на арапском језику. Има их разних. И од природних непогода: Дова за гром. (У ствари било је две молитве: једна од сјевања, друга од грмљавине. Обе на арапском. За грмљавину – вејусебиху раду). Или да крупа, град не удари (љети, кад сазри жито – јечам у планини) онда дат езан у подне. Хоџа учи езан са мунаре. Ако нема хоџе може и било ко од мушараца. Да би се крупа, град умирио. (Ако се примјети да иде или ако већ пада да престане.) (Природна појава град замишља се као живо, свесно биће које треба умирити да престане да не туче љетину.) Кад почне град, учи се езан. Али, примењују се и „старе методе“ исте код других конфесија: Саџак, наопачке избацит; саџак – изврнут га, три ноге у зрак. Тако стоји недалеко од куће док невреме не мине.

Сматра се да цини воде крупу, „командују“ невременом: Иђу џини пред том крупом.

И од уједа змије – учили су. Била је дова на арапском језику. (Народ састављо на арапском.)

Постоје и хајир дове – племените. Када неко изгради пут, дио пута, изгради чесму. То су хајир дове или дарови од општег, ширег значаја.

За припаднике исламске вере свете речи, реченице из Курана делују заштитно, исцељујуће на стварима, предметима, бићима: Прстен са ајетом

из Корана стави се на чело. Кад удари крв на нос, ил кад се с другог мјеста крв отвори.

Danka Višekruna

TRADITIONAL MEDICINE OF THE MT. VELEZ REGION IN THE VICINITY OF MOSTAR

Summary

Up to the middle of the 20th century, traditional medical knowledge was frequently implemented in the Mt. Velez region, just like in all the South Slav territories that were outside major communication routes (mountain villages). It was used by folk healers who gathered and applied herbs (exact) and by medicine men or sorcerers (esoteric), and this knowledge was inherited and transmitted in the word to mouth form. Over centuries, it remained the same in its essence, with certain changes linked to individual cases.

The survival of such knowledge in the era of modern medicine (in more conspirative than transparent form, to use the postwar terminology of globalization) was caused by habits, but also by the need not to reject tradition so easily, in the spirit that “nothing is too much”.

Sorcery is mainly based on the principles of imitation magic; the miming of certain phenomena (application of the same for something that is the same, similar terms are used for something that is similar), the use of magical numbers (three, five, seven, nine) etc. The times for conducting such activities were also predetermined (certain days, time of the day), there were rules for those who performed them, the objects they used ... as well as rules for the conduct of their subjects.

From the scientific standpoint, the knowledge of sorcerers or medicine men is unempiric, irrational, assumed; stemming from animatism, animism, magic and polytheism.

In modern culture, sorcery and magic are valued as testimonies about the primal awareness, a view of the environment and life, about the spiritual and material culture.